Írta: Benedek Csaba-Kürtössy Péter
2012. december 13. csütörtök, 08:32 - Módosítás: 2020. április 06. hétfő, 13:07

December 13. Luca napja

Luca, eredetibb hangzással: Lucia ünnepe a magyar néphagyomány egyik legjelesebb napja. Hiedelemvilága azonban csak részben hozható kapcsolatba az ókeresztény szűz (†310) alakjával és legendájával. Az e napon ünnepelt római katolikus szentet ma már az egyház sem tartja történeti személynek, csak legendai alaknak. A legendák szerint előkelő szicíliai családból származott, fiatalon felvette a keresztény vallást. Szűzességet fogadott s mártírhalált halt; egyes legendaváltozatok szerint önmaga tépte ki szemét, melyet a kérő oly szépnek talált. Neve a fény (lux) szóval áll kapcsolatban. A magyar néphit kétféle Lucát ismert, a jóságost és a boszorkányost. A néphit szerint a nevenapján végzett munkák (fonás, szövés, lúgzás, kenyérsütés, meszelés) tilalmainak megszegőit megbüntette.

Kevés olyan jeles nap van, amelyhez annyi hiedelem és szokás kapcsolódna, mint Luca napjához. Ez a nap éppúgy alkalmas volt termékenységvarázslásra, mint házasság-, halál- és időjárásjóslásra, bizonyos női munkák tiltására, valamint a lucaszék készítésére.

Ismereteink szerint a magyar középkorban Luca még nem tartozik a tiszteltebb női szentek közé, bár nevét misenaptárainkban megtaláljuk. Patrociniumaival sem találkozunk, sőt még az újkor századaiban is alig-alig fordul elő. Kivétel Alhó (Allhau) jelenleg burgenlandi falucska,

amelynek Luca-titulusát Kazó István említi 1697-ben. E régi temploma helyére 1776-ban újat emeltek, mely titulusát megőrizte. Keresztnévként régen ritka volt, ma népszerű.

Kiskanizsai hagyomány szerint Luca szemét tűvel szurkálták ki, ezért nem szabad az ünnepén varrni, tehát a napra annyira jellemző dologtiltást az elnépiesedett legendából magyarázzák.

Szűz Szent Lucáról legendájának átköltésével azt mondja a somogyi nép, hogy nem akart férjhezmenni, noha gazdag kérői voltak. Ezért rokonai halálra kínozták, de ő inkább eltűrte ezt is, hogy ártatlanságát megőrizze.

Luca nagyon szerette Isten világát és a házi állatokat. Halála után az Úr ezért a szelídségéért szentjei sorába emelte. Napjának előestéjén fiú- és leánygyermekek így köszöntik Lucát:

Megjöttem én jó este,
Luca köszöntésére.
Luca fekszik ágyában
Az őrző angyalával.
Gyere Luca menjünk el,
Mennyországot nyerjük el.
Ha mi aztat elnyerjük,
Boldog lesz az életünk.

Luca már a középkorban a szemfájósok védőszentje. Ezt az Isteni Színjáték is tanúsítja. Dante, aki sokszor fájlalta a szemét, Lucát különösen tisztelte. A kultusz barokk népkönyveink nyomán parasztságunk körében is elterjedt. Öregek itt-ott (Tápé, Jászladány, Hercegszántó) máig könyörögnek Lucához szemük gyógyulásáért:

A Lelki Paradicsom himnusza és imádsága így fohászkodik:

Ártatlan és gyenge Szűznek
Ellene agyarkodik,
Krisztus kedves jegyesének
Fejére dühösködik

Irigység és kegyetlenség,
Hogy gonoszra vihesse,
Méregtől forró ellenség
Lelkét hogy elveszesse.

De Krisztustól el nem válik,
Végig véle maradván,
Benne a szíve megnyugszik,
Ővéle mulatozván.

A szemei kitolatnak
Végre szent Luciának,
A tagjai kínoztatnak
A Krisztus mátkájának.

Így életed elvégezvén
Légy szemünk orvossága,
Lelkünk menyégbe vitetvén,
Légy szép világossága, Amen.

Imádság: Hallgass meg minket üdvözítő Istenünk, hogy akik Szent Luciának emlékezetin örvendezünk, a szemfájásnak ártalmas nyavalyájától megmenekedjünk. Ki élsz és uralkodol mindörökkön örökké. Amen.

Az Egyház nem véletlenül helyezte szűz vértanújának, Luciának ünnepét éppen erre a napra, hiszen a név a lux 'fényesség' származéka. December tizenharmadik napja a Gergely-naptár életbelépte (1582) előtt az esztendő legrövidebb, egyúttal a téli napfordulat kezdő napja volt. A szegedi, zalaszentbalázsi kalendáriumi eredetű mondás szerint Szent Lucának híres napja a napot rövidre szabja. Ez az archaikus néphagyományban, amely a természeti jelenségeket és változásokat pontosan számon tartja és szimbolikus-mágikus összefüggésekben is szemléli, igen jelentős időpont. Ebből érthető tehát, hogy Luca napja méhében hordozza az új esztendő reménységeit, de gondjait, próbatételeit is. Tele van főleg asszonyi kezdeményezésekkel és változatos tilalmakkal, amelyeknek hatása, következménye a primitív népi felfogás szerint azután az egész új esztendőben érvényesül. Most leghosszabbak az éjszakák, amelyeken a gonoszoknak, bűbájosoknak bőven van idejük arra, hogy tételményeikkel megrontsák az embereket, de a föld fiaiban is az elhárítás és előrelátás készsége is ilyenkor a legelevenebb. A Luca napjához fűződő hagyománynak e végletességéből következik, hogy az oltáron tisztelt Luca mellett a közép-európai néptudatban egy boszorkányszőrű, rontó-bontó nőalak is él, akit a magyarok lucapuca, luca; lucaasszony, Hollókőn Lucca, a németek Lutzelfrau néven emlegetnek. Ez a kísértetszerű jelenség ezen az éjszakán és napon, tehát a kezdődő új esztendőben az embereknek mindenképpen a kárára törekszik. Erre az alakra előadásunkban azonban csak éppen emlékeztetünk.

Ez a kettősség magyarázza, hogy hazánkban Luca templomi titulusával csak hírmondóul, találkozunk. A Luca-keresztnév is igen ritka. Sokfelé teljességgel hiányzik. Attól tartogatnak, hogy az ilyen nevű újszülött hamarosan meghal elviszi a Luca. Ezért a naptól a szegedi tájon régebben a várandósok is féltek. E név-mágiás szorongásból következik, hogy Tápén még születésnapjuknak sem akarják vállalni, akik akkor jöttek világra.

Egyes vidékeinken a zöld ág sarjaztatása Luca estéjén kezdődik. A szegedi gyökérzetű Csanádapácán és Újkígyóson Luca estéjén meggyfaágat vágnak, és meleg helyen vízben tartják. Ha karácsonyra kizöldül: jó lesz majd az esztendő, a lány is férjhezmegy. Luca a legenda szerint Jézusnak koszorús menyasszonya, és így az eladólányoknak több országban mennyei pártfogója; házasságszerzője. Hazánkban a hercegszántai sokác kislányok a századforduló táján hajukba font virágkoszorúval (košanka) mentek Luca napja és karácsony között az iskolába. Öregek arra is emlékeznek, hogy valamikor a nagylányok is így jártak.

Kiskunmajsán egy lucapogácsába gyűrűt is sütnek. Ha az eladólány találja meg, akkor férjhez megy. Lucának ez a házasságszerző patronátusa profanizálódott az ünnepétől karácsonyig terjedő, Baranya több magyar falujában (Hídvég, Diósviszló) tizönkét napok névvel is illetett időszak hagyományvilágában. Ilyen a lucakerék, lucalevél, továbbá a piros almával kapcsolatos lánypraktika.

A Luca napjához fűződő többi, leginkább időjárásra vonatkozó, bajelhárító hiedelmek, mint a lucakalendárium, lucaszék, tápai lucagűgyű; valamint a dunántúli panspermiás lucázás, palázolás, palóc lucajárás már elszakadtak a nap szakrális liturgikus világától.

A mágikus és szakrális hagyomány jellegzetes összefonódásaként Székesfehérvár-Felsővároson megjegyzik, hogy Luca napja a hét melyik napjára esett. Ezen a napon egész éven át szokott a gazdasszony imádkozni az aprójószág szaporaságáért, megmaradásáért.

Luca napját Európa számos népe kultikus célzatú sütemény evésével is megünnepli. Ez a hagyomány az Adria, vidékének karácsonyi kultuszközösségébe tartozó szlovének, horvátok, stájerok, magyarok között is él.

A szegedi tájon máig sütött lucapogácsa jó sok zsírral készül. Sütés előtt kis tollakat szúrnak bele minden családtag számára külön-külön. Akié sütés közben elég, hamarosan meghal. Így van ez Bátyán, Dusnokon, Bócsán is. A szegedi gazdasszony még ércpénzt is szokott belesütni. A pénzt azután vagy az eleséggel keverve a jószágnak, főleg disznónak adják, vagy pedig a legközelebbi vásár alkalmával az állat vételárába fizetik bele, hogy szerencséjük legyen hozzá. Az is szokás, hogy a pogácsába rejtett pénzt koldusnak adják oda. Akadnak olyanok is, akik azért vetik a templomi Szent Antal-perselybe, hogy a jószághoz szerencséjük legyen. Legújabban azonban már azé lesz, főleg gyerekeké, aki éppen megtalálja.

A lucapogácsa morzsájából a tápaiak a tehén elé, a ló abrakjába is szoktak szórni. A pogácsa egyébként már vagy az ünnep estéjén, vagy pedig napján ebéd után kerül fogyasztásra.

Csíkmadarason a jobbmódúaknál lucalepény sül, amelyet a szegények között osztanak szét.

Ezen a napon Göcsejben is készül kukoricapogácsa. Bevetés előtt itt is a családtagok számának megfelelően egy-egy tollat szúrnak beléjük. Meg is jelölik a gazdáját. Akié megpörzsölődik, az a hiedelem szerint a következő évben meghal.

A Zala megyei vendek Luca hajnalán napkelte előtt kenyérlisztből nagy pogácsát sütnek, amelyet még aznap a jószágokkal etetnek meg. Némely helyen az asztalfiókba is tesznek a pogácsából, hogy alkalomadtán porrá zúzva, valamelyik megbetegedett jószágnak adják. Főleg akkor veszik elő, ha az állat szája habzik, vagyis megveszett. Akadnak más vend faluk, ahol kelešica néven emlegetett kukoricamálé sül a család és jószág számára. Az elnevezésből világos, hogy régebben kölesből készült. Foganatos kutyaharapás ellen is. A gyakorlatnak Kretzenbacher közléséből szlovén és stájer párhuzamait is ismerjük.

Egészen archaikus jellegű tehát a Tápén készített lucakása, vagyis tejben keményre főzött,

mézzel ízesített köleskása, amelyből a jószág is részesült.

Kretzenbacher kutatásaiból tudjuk, hogy a német Luzienbrot, szlovén lucijščak, Lucijin kruh, vend pogače, hozzátehetjük: a magyar lucapogácsa a család élő és elhalt tagjait a lakoma kultikus közösségében fogta össze. Az esztendő leghosszabb éjszakája nemcsak a gonoszok, hanem a halottak ideje is, kik ilyenkor hazatérnek a családba. Illendően kell őket fogadni. Láttuk, hogy a pogácsaevésnél arra is következtetnek, hogy ki lesz a család legközelebbi halottja. A halottkultuszra emlékeztet a koldusok csíkmadarasi etetése is. Az archaikus hagyománynak Luca ünnepével és nevével való kapcsolódása már későbbi fejlemény, de korunkig csak e tapadás segítségével tudott életben maradni.

A lucabúza sarjaztatása is ősi primitív természetvarázsló, vegetációs kultuszból szublimálódik szinte liturgikus hagyománnyá.

A lucabúza nem más, mint Luca napján csíráztatott és vízzel, Algyőn szentelt vízzel öntözött búza. Akadnak olyan idősebb asszonyok, akik a szájukba vett vízzel táplálják. A gazdasszony lapos tányérban meleg helyen búzaszemeket kezd csíráztatni amelyek karácsonyra kizöldülnek. A tápai asszony közben ezt mondja: néköm kinyerem, jószágomnak legelője, ződ mezeje. Ha a szára hosszúra nő, jó szalmás termés lesz. Ilyenkor Tápén kék szalaggal kötik át. Ebből a jövő termésre következtetnek, de rontásnál is foganatosnak tartják. Így beteg jószággal szokták etetni. Karácsonykor az asszonyok oltárt is díszítenek vele. Egyesek odateszik a karácsonyfa alá, meg karácsonyeste vacsorakor az asztalra. Rábén ilyenkor még égő gyertyát is állítanak közéje. Az ünnepek után a jószágnak szaggatják oda. A szatymazi gazdák vízkereszt napján földjeiken, vetéseiken szórják szét. Hercegszántó sokácai is most rakják jószágaik szájába.

Apokrif hagyományokra megy vissza az a mi magyar népünknél is elterjedt hiedelem, hogy a búzaszemen rajta van az élő kenyérnek, Krisztusnak képmása.

A lucabúza sarjasztása hozzánk az Adria tájáról eljutott vegetációs hagyomány, amelynek antik ősképe az Adonis kertje. Jelenlegi tudomásunk és föltételezésünk szerint a mi magyar népünknél a katolikus délszlávok (horvátok, bunyevácok, sokacok) északabbra vándorlása következtében honosodott meg. Magyarországi elterjedése máig sem általános. Legelőször azokon a hazai helyeken, déli vidékeken tűnik föl, amelyek a hódoltság idején a franciskánus obszervancia szellemi hatása alatt állottak. A franciskánizmus a maga jellegzetes életközelségével megnyitotta templomait is a lucabúza előtt, odahelyezte a karácsonyi oltárra, és ezzel a hagyománynak liturgikus jelleget, szentelményi erőt tulajdonított, egyben azonban állandósulását, további virágzását, terjedését is biztosította.

Ezzel kapcsolatban eredetmagyarázó monda, illetve tabumondák ismertek: 1. Luca napján egy asszony kenyeret sütött, gyermeke bölcsőben feküdt. Luca beszólt az ablakon: „Mit csinálsz, asszony?” „Sütök.” „No, csak süssé.” Felkapta a gyereket, hogy bevesse a kemencébe. Az asszony rákiáltott: „Gyere ki Luca pucca, ég Szodoma és Gomora.” Otthagyta a gyereket. Ezért nem szabad sütni Luca napján (Borsod m.) – 2. Luca napján mosó asszony a

figyelmeztetésre azt válaszolja: „Ó, mire Luca-puca eljön, addig haccó kimosok.” Kővé vált. Változatai: a) a megjelent Luca a párlósajtárt büntetésből ráborította, ill. belelökte a „pállóba” és „kipállotta”. Ezért nem szabad mosni Luca napján (Hont m., Somogy m., Bács-Kiskun m.) b) Vénlány „párutt” Luca napján, Luca asszony odament hozzá kis ruca képében. „Csak sáppogott, csak sáppogott a lába alatt.” A vénlány megfenyegette, mire a ruca felkapta, a párlósajtárba vágta, leforrázta (Somogy m.). A fenti mondák szerkezeti felépítése, párbeszédei állandóak, fabulatok. Hiedelemjelentőségük abban áll, hogy Luca megszemélyesítésével a magyar néphit Luca-elképzelésének tisztázásához adnak támpontokat. – Luca napja előestéjén bosszantó tréfákat csináltak a faluban: leszedték és elcserélték, eldugták a kapukat, elsősorban a lányos házaknál szalmát szórtak, az ajtót eltorlaszolták vagy szétszedték és a tetőn újra összerakták stb. Az utcákat a magyar nyelvterület északi, kisebb mértékben a déli részén Lucának öltözött, 3–6 tagból álló alakoskodó csoportok járták. A házakban „meszelve”, falakra került a mésszel írt Luca név is. Különböző köszöntő szokások is ismertek voltak: Nyugat- és Dél-Dunántúlon lucázni, kotyolni, palázolni jártak. Az előbbi területen „Luca-Luca kity-koty”, utóbbin „Kity-koty, kity-koty” volt a köszöntő kezdő sora, az utóbbi terület egy részén: „Luca fekszik ágyában”. A Garamtól az Ipolyig eső területen heverés volt a köszöntő neve. A szöveg kezdete itt: „Lucát jöttem köszönteni” vagy: „Vas legyen fazekjuk...” Nyugat-Dunántúlon a köszöntést, a lucázást szalmával, Dél-Dunántúlon pedig a kotyolást tűzifával, északon a heverést fenőkővel, vassal végezték. – A jövő évre vonatkozóan időjósló (dió, időjóslás, hagymakalendárium), termésjósló (lucabúza), szerelmi jósló (kivirágoztatott ág), megdobálás az ablakon, alma-cédulák stb. haláljósló (tollaspogácsa) eljárások voltak ismertek. Tilalmak és előírások biztosították a baromfi hasznát: a tyúkok sokat tojjanak, de ne a szomszédba, a kakas keresse a tyúkot, sok legyen a kiscsirke. Ez utóbbi célból mondóka kíséretében megpiszkálták a tyúkokat: „Jó tojósak, jó tojósak legyetek!” Tilos volt varrni, de ajánlatos volt fejteni (babot, ruhát), hogy kifejtsék a tyúkból a tojást. Hogy ne tojjanak szét a tyúkok, abroncsba szórták az eleséget; a kakassal erőset (fokhagymát, borsot) etettek, hogy jobban keressék a tyúkot. A gazdaasszonynak sokat kellett ezen a napon ülnie, hogy a kotlós jó ülős legyen. Ezen a napon kezdték csinálni a boszorkány felismerését biztosító eszközöket, amelyek rendszerint karácsony éjszakáján fejeződtek be, ezekre a cselekményekre éppen a hosszadalmasságuk (tizenhárom napig készülésük) jellemző. Legáltalánosabb a karácsony előestéjéig készülő lucaszéke, amelynek anyagát, formáját előírás szabályozta. A többi felismerési mód (kifúrt kanál, kivirágoztatott ág) kisebb területre korlátozódott. A tizenháromféle fából készült széket a katolikusok éjféli misére a templomba, a reformátusok pedig a keresztútra vitték, „várat kerítettek” köré (szentelt) krétával, így megláthatták a boszorkányokat, akik ökör-, bikaszarvat, agancsot vagy tollas fejdíszt viseltek. Hazafelé a széken ülőnek szaladnia kellett, és mákot kellett szórnia maga után, mert a hit szerint a boszorkány üldözőbe vette, és csak akkor menekült meg, ha fedél alá jutott. A széket mindjárt el kellett égetnie. Ezen a napon szépség- és egészségvarázsló eljárások is szokásosak voltak, pl. piros almáról mosakodtak, illetve azt ették. – Míg szent Lucia tisztelete Itáliában volt a legerősebb, a „démonikus” Lucát a magyarokon kívül horvátok, szlovének, szlovákok, osztrákok részesítették tiszteletben. Néhány évtized óta Svédországban Luca-menyasszonyt választanak, aki a napforduló után növekvő fény megtestesítője.

Akárcsak a téli ünnepkör más napjain, ilyenkor is jósoltak az első látogatóból a várható állatszaporulatra. „Ha Luca reggelén férfi jár nálunk, akkor a szaporodás bika lesz, s ha nő jár leghamarább nálunk, akkor a szaporodás ünő lesz. Luca nap reggelén, mikor felkelünk, mindig

várjuk, hogy ki jő leghamarább nálunk. Hogy a báránykák nyőstények lesznek, s a borjúcskák ünőcskék lesznek, vaj bikák lesznek" (Gyimes-völgy; Bosnyák S. 1982: 108).

E napon a cél elsődlegesen a tyúkok termékenységvarázslása volt. Ehhez kapcsolódott a nők munkatilalma is. Országszerte úgy tartották, ha ezen a napon fonnának vagy varrnának, akkor ezzel bevarrnák a tyúkok fenekét. A praktikák, mágikus eljárások és szövegek a tyúkok szaporaságát, tojáshozamának növekedését igyekeztek elősegíteni.

„Luca napján sok mindent megcsináltunk, hogy szerencsing legyik az aprojószágho. Éjjel, 12 órakor megpiszkafáztuk a tyúkokat, hogy jól tojjanak. Ha nem vót tojás, aszt montuk: Nem jól piszkafáztunk! Az ősszel eltett ágas-bogas, újas tingirit (= tengeri, kukorica) Lucanapján reggel és karácson másnapján etettük meg, hogy sok legyík belőlük, jól szaporoggyanak:

Pipi, pipi pipikéim,
Gyertek elő picikéim!
Fijas tingirimet adom,
Tik meg nekem tojást attok...

így hívogattam az eresz alá, a reggeli etetísre. Darált napraforgóval apró pogácsákat sütöttünk, hogy a tyúkok sokat tojjanak. Legalább hét féle magot szórtunk nekik Lucakor. Körbe szórtam nekik a tingirit, mikor etettem:

Szent Luca, abroncsba szórt kukorica!"
(Berettyóújfalu; Sándor M. 1976: 228)

Csuzán piszkavassal megérintették a tyúkokat és közben mondták: „Az én tyúkom tojj, tojj, tojj, a szomszédé kotkodát", Kopácson pedig így szólt a mondóka: „Tyúkom, tyúkom tojj tojást. A másé meg Koktokodácst!" (Lábadi 1988a: 304).

Országszerte ismert hiedelem volt, hogy ilyenkor a gazdasszony, „Aki soha iletében nem lopott, Luca napján lop a szomszédtól egy marik szalmát s egy tojást, beteszi a tojófészekbe s azt mongya:

A mi tyúkunk tojogájjon,
a szomszidé kotkodájjon!"
(Sándor M. 1976: 228)

Azért, hogy jó ülősek legyenek a tyúkok, a gazdasszonynak napközben ülnie vagy feküdnie kellett. „Ülni kell a kuckóban, hogy sok kotlóstyúk legyen!" – tartották Zagyvarékason (Pócs 1964: 147).

A Dunántúl egyes falvaiban a közelmúltig szokás volt a Luca-napi kotyolás. Fiúgyerekek házról házra járva mondták, énekelték a termékenységvarázsló mágikus szövegüket:

Luca-Luca kitty-kotty
Tojjanak a tiktyok, luggyok!
Kalbászunk olyan hosszi legyen, mint a falu hossza!
Szalonnájuk olyan vastag legyen, mint a mestergerenda!
Zsírjuk annyi legyen, mint kútba a víz!
Pénzük annyi legyen, mint pelyvakutyóba a pelyva!
Lányok csöcse akkora legyen, mint a bugyogakorsó!

Lányok segge akkora legyen, mint a kemence szája!
Fejszéjek, fúrójuk úgy álljon a helibe, mint az én tököm a helibe!
Luca, Luca kitty-kotty tojjanak a tiktyok, luggyok!
(Bük, Vas m.; Tátrai Zs. gy. 1966)

A lucázók, kotyolók térdük alá szalmát tettek, amit azután a gazdasszony a tyúkok alá vitt. Ha nem kaptak adományt, fenyegetőztek: „Egy csibéjük legyen, az is vak legyen!”

Az Ipoly menti falvakban még az ötvenes években is jártak lucázni a fiúgyerekek. Kelenyén a következő mondókával:
Acét hosztam keteknek,
Cin legyen tájjok,
Cin legyen kanájjok, villájok!
A tehenek bornyazzanak,
A disznók malacozzanak,
A zasszonyok fiazzonak!
Annyi verem buzájjok legyen,
Mint égen a csillag!
A tyukok meg igy heverjenek, e!
(Csáky 1987: 23–24)

{7-225.} A honti lucavers ehhez még szerencsés párválasztást is kíván:
Heverő legyen a tyukjok, ludjok,
bornyazzon meg a tehenjek,
csikozzon meg a lovok,
fiazzon meg az asszonyok,
vas legyen fazekok,
cin legyen tányérjok!
A lánnak szép mátkát,
a leginnek azok szerint,
Dicsértessék az Ur Jézus!
(Csáky 1987: 25)

A lucázó fiúknak azért is örültek, mert a hiedelem szerint, ha fiúgyermek érkezett elsőnek a házhoz, „szerencse lett a tyukok körő”, ha azonban nő jött volna, a tyúkok nem tojnak és nem hevernek meg. Sőt, attól is féltek, hogy egész évben törni fognak a tányérok. Várdarócon a gyerekek kotyoltak. Ülve mondókát mondtak:
Kitty-kotty, galagonya kettő,
Az én tököm is kettő,
Ugy álljon a fejsze a fába,
Mint az én pöcsöm a lányba.
(Lábadi 1988a: 304)

A gazdasszony azért ültette le őket a konyhába, hogy a tyúkok jó ülősek legyenek. Köszöntőjükért tojást kaptak ajándékba. Luca-napkor abroncsból etették a tyúkokat, hogy szét ne széledjenek.

A női munkák egy részének tiltása a tyúkok termékenységvarázslásával volt kapcsolatos, akárcsak az előírt munkák. Általában tollat fosztottak ezen a napon, hogy a tyúkok könnyen tojjanak. Mindenfajta fejtő-, bontómunkát alkalmasnak tartottak. Pándon tollat fosztottak és babot fejtettek. Luca-napkor tilalmas munkák voltak még – a varráson, fonáson kívül – a mosás, lúgozás, kenyérsütés. A Tápiságon azért nem mostak, mert attól féltek, hogy aki ezt megszegi, kővé válik. Az Ipoly menti falvakban pedig azért nem sütöttek kenyeret, mert „Luca ráüt a lapátra oszt összenyomta a kenyeret. Lepinyt köllött neki sütni” (Csáky 1987: 26). Ugyancsak az Ipoly mentén úgy hitték, ha fon valaki ezen a napon, „Luca maj beveti orsojját a kemencébe!”

Luca napját gonoszjáró napnak tartották az egész magyar nyelvterületen, ezért különösen védekezni kellett a boszorkányok rontása ellen.

A Tápió vidékén is fokhagymával védekeztek a rossz, ártó hatalmak ellen. Az ólak ajtajaira keresztet rajzoltak, miközben mondták: „Luca, Luca távol légy!” (Barna 1985b: 743). Tápiószentmártonban nem a Lucától, hanem a boszorkányoktól óvták az állatokat. Az Ipoly menti falvakban a boszorkányok rontása ellen úgy védekeztek, hogy megfokhagymázták az állatok fejét, az istálló ajtaját, eléje meg hamut szórtak, hogy a macska képében járó boszorkány nyomait felszedhessék. Lefekvés előtt mindenkinek fokhagymát kellett nyelnie. A söprűket eltették, nehogy a boszorkányok azon nyargaljanak a Gellért-hegyre. Kelenyén az ólajtót dörzsölték fokhagymával a boszorkányok {7-226.} ellen. Pereszlényben a ház ajtaját, miközben mondták: „Űzd el Isten a házunk tájáró a zördögöt” (Csáky 1987: 28). Ipolyvarbón fokhagymás kenyeret ettek, hogy a boszorkányok ne menjenek be a házba.

Általában tiltották ezen a napon a kölcsönadást. A Csallóközben sem adtak ki semmit se a házból Luca-napkor, nehogy a boszorkány kezére kerülve bajt hozzon a házra. Jánoshidán általános hiedelem szerint Luca napján kísértet jár, ezt nevezik lucadisznónak. A lucadisznó gyermekijesztőkben is előfordul. Azzal ijesztgették a rossz gyereket. hogy elviszi a lucadisznó. A lucadisznó az állat alakú kísértetekkel hozható kapcsolatba, és a felvidéki szlovák, morva néphitből átvett hiedelemalak (Barna 1974: 89–90). Alkalmas volt a nap rontásra is, aki a másik tehenétől el akarta venni a tejhasznot, ezen az éjjelen titokban megfejte a szomszéd tehenét, és a keresztútra vitte a tejet.

Jósló, varázsló eljárások között szerepel Luca-napkor is a tollaspogácsa, ún. lucapogácsa készítése (ha Pál-napkor sütik, pálpogácsának nevezik). A jósló eljárás lényege az, hogy akinek sütés közben a pogácsáján a toll megperzselődik, annak közeli halált jelez. Főleg a Dél-Alföldön ismerték ezt a hiedelmet. Lucapogácsával jósoltak a jövendőbelire, úgy, hogy belesütöttek cédulán egy-egy férfinevet. Luca napján sok egyéb házasságjósló eljárás volt az egész magyar nyelvterületen. A Drávaszögben a szemétdombra állva hallgatóztak, s ahonnan a kutyaugatást vagy kakaskukorékolást hallották, úgy vélték, abból az irányból jön majd az a legény, aki őket elveszi feleségül. Gombócot is főztek. A gombócba férfineveket rejtettek cédulára írva, s amelyik a leghamarabb feljött, úgy vélték, hogy abban a gombócban rejtőzik a jövendőbeli neve. Ahol több lány volt a családban, úgy jósoltak, például a Drávaszögben, hogy a saját neveiket tették a gombócba. Amelyiké legelőször jött fel, az megy elsőként férjhez. A jósló, varázsló eljárások többségét Luca és karácsony között kellett elvégezni. Így az almával való jóslást: Kelenyén minden nap haraptak belőle egy darabkát, majd a maradékkal az éjféli

misére mentek, s úgy vélték, akivel elsőnek találkoznak, olyan nevű lesz a férjük. Ugyancsak a névre tudakozódás másik módja az ún. lucacédula. Általánosan ismert eljárás szerint a cédulákra férfineveket írnak, abból minden nap egyet tűzbe vetnek, s ami karácsonyra utoljára marad, az lesz a jövendőbeli neve. A pereszlényi lányok 12 cédulát írtak, és Luca-nap után kezdték tűzbe vetni. Ökörítófülpösön úgy tartották, hogy az a leány, aki Luca estéjén bal kézzel font fonalat kötött keresztül a derekán, az megálmodja, ki lesz az ura. Fontos, hogy bal kézzel fonja le a fonalat a guzsalyról s a titkát senkinek se mondja el!

Lucakor is, akárcsak Katalin-, András- és Borbála-napkor, sokfelé szokás volt, hogy gallyakat vízbe tettek, s ha karácsonyra kizöldült, a leány közeli férjhezmenetelét jósolta. Zsérén a lányok somgallyat tettek a vízbe, hogy karácsonyra kizöldüljön. Ezt magukkal vitték az éjféli misére, utána titokban megérintették azt a legényt, akit ily módon is igyekeztek magukhoz kötni.

Luca-napkor vetették el az ún. lucabúzát, ha karácsonyra szépen kizöldül, a következő esztendőre jó termést jósol. A lucabúzának különféle változatai ismertek. A Szerémségben 2–3 marék búzát vetnek el egy kis tányérba, a közepébe mécsest tesznek, olajat béllel, ami karácsonytól vízkeresztig ég. Karácsonyig kizöldül. Pacséron karácsonykor megnyírták a lucabúzát és szalaggal átkötötték. Székelykevén 12 szemet vetettek. Karácsony után a baromfinak adják. Újabban a temetőkbe is visznek lucabúzát. A Csallóközben egy tál vízbe tették a búzaszemeket, ez karácsonyra kicsírázott. Ezután tálra tették, hogy olyan gazdag legyen a termés, mint a kicsírázott gabona. A sarjak nagyságából a következő év termésére következtettek.

Luca napján kezdték fonni az ún. lucasugarat (= ostort) karácsony estéjéig. Akkor {7-227.} ezzel pattogtattak. Várkonyban azt tartották, ezzel könnyen lehet kezelni az igavonó állatokat.

Az időjárásjósló praktikák ideje ugyancsak a Lucától karácsonyig terjedő időszakban volt. Közismert az ún. lucakalendárium, mikor a Luca és karácsony közti tizenkét nap időjárásából jósolnak az elkövetkező tizenkét hónap időjárására. Hasonlóan közismert a hagymakalendárium. Tizenkét besózott hagymalevél segítségével igyekeznek megjósolni a következő év havonkénti csapadékosságát, illetve szárazságát, attól függően, hogy a hagymalevél átnedvesedett-e.

A boszorkányok felismerésére készült az ún. lucaszék, melyet ugyancsak Luca-naptól karácsonyig kellett elkészíteni. „Luca-naptól karácsonyig csinálták a lucaszéket, vasnak nem volt szabad benne lenni. Kerek szék, három három lábbal. Azt elvitték a templomba, ha készítője ráállt, meglátta róla ki a boszorkány a templomban. A boszorkányoknak szarvuk volt, de azt csak a lucaszékről lehetett látni” (Kémes, Baranya m.; Zentai T. 1983: 126). Ha valami munka nehezen készül, azt mondják: „Na ez es olyan nehezen készül, mint a lucaszéke” (Magyarfalu, Moldva; Bosnyák S. 1980: 127). Pereszlényben a lucaszék kilencféle fából: kökény-, boróka-, jávor-, körte-, som-, jegenyefenyő-, akác-, cser- és rózsafából készült. Szöget nem lehetett beleverni, az ékeket bükkfából faragták. Az éjféli misén kellett ráállni, hogy meglássák a boszorkányokat, utána nyomban el kellett égetni, mert elverték vóna a boszorkányok. Ipolyvarbón a lucaszék tulajdonosa mákot vitt magával az éjféli misére, hogy hazafelé elszórja, ellenkező esetben „szétszaggatták vóna a boszorkányok” (Csáky 1987: 28). A Középső-Ipoly mentén mindig a templom ajtajába tették a lucaszéket, s onnan figyelték a

boszorkányokat. Ipolykeszin a keresztúton is ráálltak a lucaszékre, mert itt gyülekeztek a boszorkányok. Lucaszéket a Drávaszögben is készítettek. A legény mákot szórt, nehogy a boszorkányok utolérjék. Sepsén, hazatérve fokhagymát dugott a kulcslyukba, kést vágott a bal ajtófélfába, és keresztbe állította a söprűt.

A lucaszék készítése: Özvegy Simény Mózesné mesélte, hogy az ő gyermekkorában Korondon készítettek lucaszéket. Luca napján nekifogtak. Minden nap csak egy darabja készülhetett el, s bal kézzel kellett dolgozni. Összesen tizenhárom darabból állott, karácsony estére készült el teljesen. Karácsony éjjel készítője elvitte az éjféli misére, ráült, s meglátta a boszorkányokat. Onnan ismerte meg őket, hogy a templomba nem egyenesen, hanem féloldalra hajolva mentek be, mert szarvuk volt.

Mielőtt a pap a mise végén ámen mondott volna, ki kellett jönni a templomból, keresztes úton átmenni, s úgy haza. A boszorkányok így nem tudtak ártani.

A bukovinai Istensegítsről Gáspár Simon Antal így tudósít: „Luca székvel es az egyik atyánk fia probálkozik. Luca napján meg kezd egy széket csinálni s karácson estig minden nap egy kicsit csinál rajta hogy mikor kell menni az éjféli misére akkor legyen készen. S aval a székvel el menyen az éjféli misére s hátul reja ül. S arrol a székről meglássa hogy az ördög hogy jegyezgeti a bünököt, s csábítsa az népet.

Történt nálunk egy fiatal vallásos legén meg csinálta a Luca széket szabáj szerént s elment a templomba és leghátul reja ült a székre s csakugyan meglátta a gonosz lelket ahogy egy nagy bivaj bőrre írt, a bőrt teli írta immá nem vót hej hova irjon.

Hát megfogta a fogával hogy nyújtsa a bőrt s a fejét belé vágta a falba ezt látta a legén elkacagta magát s akkor az ő nevit es fel írta az ördög."

A Drávaszögben úgy tartották, hogy a lucaszékhez hasonlóan meg lehet tudakolni, hogy ki a boszorkány, ha lucainget készítenek. Luca-naptól karácsonyig kellett ezt is elkészíteni, s – hasonlóan a lucaszékhez – a karácsonyi éjféli misén láthatták meg ebben a boszorkányt.

A Luca-napi szokások közt meg kell emlékeznünk a Luca-napi alakoskodásról. A Csallóközben és Nyitra vidékén élő népszokásként is megfigyelhető volt a közelmúltban, hogy fehér lepelbe öltözött legények, esetleg lányok, asszonyok, arcukat belisztezik, vagy fehér

tüllkendőt tesznek, hogy felismerhetetlenek legyenek. Lisztbe mártott tollseprűvel sepregetnek. Egyes helyeken a lányokhoz jártak, másutt a gyerekeket ijesztgették. Az Ipoly menti falvakban a fonóházakat keresték fel. Volt, ahol a tyúkokat is megpiszkálták. Egyedül vagy többen jártak. A Luca néha büntet, néha ajándékoz. A Csallóközben a Luca csak férfi lehetett, fehérbe öltözött, nem volt szabad megszólalnia. Söprűt vagy meszelőt vitt magával. Mímelték a meszelést, söprést, a háziak arcát is „meszelték”, hogy ne legyenek kiütésesek. Az arcukat fátyolszerű anyaggal takarták be. Balonyban Luca napján járt a „szalmatörök”. Alacsony, kitömött hasú ember. A beregi Tiszaháton fiúk, lányok „luccának” öltöztek. Bekormozott arccal, ócska ruhadarabokban mentek az ismerős házakhoz. Megkergették őket és igyekeztek kideríteni a kilétüket. Lucatököt is készítenek. Szem-, orr- és szájnyílást csinálnak a tökön, belülről gyertyával kivilágítják és az ablakhoz teszik, hogy a házban lévőket megijesszék. A Szerémségben a lányok öltöznek Lucának – fehér lepedővel leterítve, fehér szoknyában, az arcuk elé szitát {7-228.} borítva, hogy ne ismerjék fel őket. Kikérdezik a gyerekeket, megimádkoztatják őket. Aki jó, ajándékot kap, diót, mogyorót, a többit meszelővel, fakanállal ijesztgetik. Kókán a Luca-alakoskodók fehér ruhába öltözött fiatal asszonyok, a gyerekeket ijesztgették. Utána is mondták nekik: „Jön a Luca, elvisz!” (Barna 1985b: 743).

Luca-napi tréfaként a legények kicserélik a kapukat, a tetőre viszik a szekeret szétszedve, és ott ismét összerakják, a gazdák bosszúságára. Galgamácsán ezt általában a lányos házakkal tették meg, de bosszúból vagy haragból is bekötötték, leemelték a kaput, a kútba dobálták a szétszedett szekereket.

Bálint Sándor: ÜNNEPI KALENDÁRIUM I. Szent István Társulat, Budapest, 1977.70-78.

Barabás László: Forog az esztendő kereke. Mentor Kiadó-Custos Kiadó. Marosvásárhely, 1998. 221.

Diószegi Vilmos-Nagy Ilona: Luca napja. In: Magyar Néprajzi Lexikon 3. (Ortutay Gyula főszerk.) Budapest, 1980. 471-473.

Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 14-15.

Kiss József: Szerelmi babonák

Tátrai Zsuzsanna: December 13.Luca napja. In: Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. (Dömötör Tekla főszerk.), Budapest, 1990. 221-228.